

УДК 378

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/59-2-40>

Ірина ЛОПАТИНСЬКА,
orcid.org/0000-0003-4957-9845
кандидат педагогічних наук, доцентка,
завідувачка кафедри соціально-гуманітарних та загальноправових дисциплін
Криворізького навчально-наукового інституту
Донецького державного університету внутрішніх справ
(Кривий Ріг, Дніпропетровська область, Україна) irina.s.lopatinskaia@gmail.com

Єлизавета КУЧЕРГАН,
orcid.org/0000-0003-0284-4349
кандидат педагогічних наук,
доцентка кафедри соціально-гуманітарних та загальноправових дисциплін
Криворізького навчально-наукового інституту
Донецького державного університету внутрішніх справ
(Кривий Ріг, Дніпропетровська область, Україна) kucherganchik979@gmail.com

ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАЦІЇ У СФЕРІ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ

У статті розглядаються питання підготовки здобувачів до комунікації з урахуванням гендерної рівності, через забезпечення сприятливого середовища навчально-виховного процесу в освітніх закладах. Автори досліджують педагогічні дії викладачів щодо подолання і пом'якшення труднощів адаптації під час комунікації студентів у колективі на засадах гендерної рівності та незалежності. Наголошується на важливості створення необхідної атмосфери, психологічного комфорту для кожного учасника педагогічного процесу, сформуванні гендерної культури та управління міжособистісними взаєминами в системі «викладач – студент / викладачка-студентка», «викладач/викладачка – студентський колектив, студент/студентка – колектив»; розкриваються шляхи подальшого удосконалення діяльності викладачів уникнення однобічності та пом'якшення стереотипів щодо гендерних ролей та підвищення ефективності навчально-виховного процесу, враховуючи змістовий аспект гендерного виховання. Зауважено, що важливим для формування комунікації у сфері гендерної рівності є вивчення міжнародного досвіду із впровадження гендерної освіти; залучення громадських організацій до співробітництва у впровадженні гендерного підходу в освітньому процесі вищу. У публікації наведено модель для формування комунікації у сфері гендерної рівності за чотирма напрямками: (фізична, психічна, соціальна та високоморальна комунікації), а також окреслено їх особливості. Зроблено висновок, що інструментарієм формування комунікацій у сфері гендерної рівності здобувачів вищої освіти є правова основа для розвитку демократичних установок у здійсненні розбудови української держави відповідно до розвитку подібних освітніх систем. Як результат освітнього процесу для здобувачів вищої освіти – сформована орієнтація у життєвих ситуаціях знаходячи урівноважений дисбаланс гендерної відповідності. Здобувачам вищої освіти, необхідно мати певний рівень комунікації у сфері гендерної рівності, який відображається в якісних моделях поведінки і відповідності соціальних рис «чоловічого» та «жіночого» характеру, культурним запитам суспільства.

Ключові слова: гендерна рівність, гендерно-орієнтований підхід, сприятливе освітнє середовище, толерантність, виховання, комунікація.

Iryna LOPATYNSKA,

orcid.org/0000-0003-4957-9845

PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor;

Head of the Department of Social Humanities and Legal Disciplines

*Kryvyi Rih Educational and Scientific Institute of Donetsk State University of Internal Affairs
(Kryvyi Rih, Dnipropetrovsk region, Ukraine) irina.s.lopatinskaia@gmail.com*

Elizaveta KUCHERHAN,

orcid.org/0000-0003-0284-4349

PhD in Pedagogical Sciences,

Associate Professor at the Department of Social Humanities and Legal Disciplines

*Kryvyi Rih Educational and Scientific Institute of Donetsk State University of Internal Affairs
(Kryvyi Rih, Dnipropetrovsk region, Ukraine) kucherganchik979@gmail.com*

THE FORMATION OF COMMUNICATION IN THE FIELD OF GENDER EQUALITY

The article deals with the issue of training students for communication, taking into account gender equality, through the ensuring of a favorable environment for the educational process in academic institutions. The authors investigate the pedagogical actions of teachers to overcome and mitigate the adaptation difficulties during the communication of students in the team on the basis of gender equality and independence. The importance of creating the necessary atmosphere, psychological comfort for each participant in the pedagogical process, the formation of a gender culture and the management of interpersonal relationships in the system “teacher – student / female teacher – student”, “teacher – student team, male / female student – team” is emphasized; ways to further improve the activities of teachers, to avoid one-sidedness and soften stereotypes regarding gender roles, and to increase the effectiveness of the educational process, taking into account the substantive aspect of gender education, are revealed. It was noted that studying international experience in the implementation of gender education is important for the formation of communication in the field of gender equality; involvement of public organizations in cooperation in implementing a gender approach in the educational process of higher education. The publication provides a model for the formation of communication in the field of gender equality in four directions: (physical, mental, social and highly moral communication), and also outlines their features. It was concluded that the toolkit for the formation of communications in the field of gender equality of higher education students is the legal basis for the development of democratic attitudes in the implementation of the construction of Ukraine state in accordance with the development of similar educational systems. As a result of the educational process, students of higher education must navigate life situations by finding a balanced imbalance of gender conformity. Students of higher education must have an appropriate level of communication in the field of gender equality, which is reflected in high-quality models of behavior and the correspondence of social traits of “masculine” and “feminine” character, which meets the cultural demands of society.

Key words: *gender equality, gender-oriented approach, favorable educational environment, tolerance, education, communication.*

Постановка проблеми. Становлення України та інтеграція до європейського співтовариства, не можливе без умови забезпечення рівних прав і можливостей жінок та чоловіків в усіх сферах суспільного життя включно з наукою та освітою. Зокрема гендерний аспект набуває ключового значення забезпечення рівних можливостей у впровадженні інституціональної політики гендерної рівності щодо вступу та навчання в університетах і підтримка жінок з працевлаштування після їх закінчення.

Педагогічні дії викладача не завжди сприяють подоланню і пом'якшенню труднощів адаптації для комунікації студентів у колективі на засадах гендерної рівності та незалежності. Питання з якими першокурсники стикаються в ході адаптації до комунікації у колективі, нерідко, призводять до загострення прихованих психологічних бар'єрів, не усвідомлення рівноправності обох статей у

суспільному житті; не повне розуміння рівності прав чоловіків і жінок, свободи особистості; не толерантне ставлення до представників обох статей; молодь не усвідомлює об'єктивно себе як особистості, що здатні впливати на гендерну ситуацію в Україні і як результат – не готові відповідати за власні рішення та їх наслідки; складно дійти компромісу, проявити толерантність у різних життєвих ситуаціях. Ці всі чинники стимулюють неадекватну реакцію студентства, підвищують рівень їх тривожності, емоційну нестійкість (агресивність, дратівливість, невпевненість, неорганізованість) та формується емоційно несприятливе середовище.

Аналіз досліджень. Гендерна педагогіка, представлена дослідженнями В. Кравця, О. Луценко, О. Цокур, Л. Штильової. Постійно увагу науковців привертає проблема середовища як чинника творчого становлення особистості здобувача (Є. Бон-

даревська, О. Гукаленко, В. Козирев, О. Орлов, І. Палашева, З. Смирнова, Я. Ясвін та ін.). Проблеми студентського колективу і його впливу на особистість знайшли відображення у роботах Н. Анікеєвої, К. Вазіної, І. Іванова, Я. Коломінського, М. Красовицького, Л. Новікової та ін.

Унаслідок аналізу наукової літератури зафіксовано різні підходи до вирішення проблеми підготовки здобувачів до комунікації з урахуванням гендерної рівності, через те, що організація навчально-виховного процесу в освітніх закладах різного типу потребує змін у розробці навчальних курсів, окремих модулів, формування навчально-методичного забезпечення підготовки і перепідготовки викладачів; включення тематики гендерних досліджень до навчальних програм освітніх закладів. Важливим є вивчення міжнародного досвіду із впровадження гендерної освіти; залучення громадських організацій до співробітництва у впровадженні гендерного підходу в освітньому процесі вишу. Міжнародні організації відіграють вагомий роль освіти для розвитку особистості, суспільства, держави.

Основне є пошук шляхів подальшого удосконалення діяльності викладачів уникнення однобічності пом'якшення стереотипів щодо гендерних ролей та підвищення ефективності навчально-виховного процесу, враховуючи змістовий аспект гендерного виховання. Поза увагою нерідко залишаються проблеми створення необхідної атмосфери, психологічного комфорту для кожного учасника педагогічного процесу, сформувати гендерну культуру та управління міжособистісними взаєминами в системі «викладач – студент», «викладач – студентський колектив, студент – колектив».

Мета статті виявити основні чинники, що впливають на формування комунікації у сфері гендерної рівності та скласти модель формування комунікацій між чоловіком і жінкою, охарактеризувати її компоненти.

Виклад основного матеріалу. Потрапляючи у новий студентський колектив, під керівництвом нових викладачів, далеко не всі здобувачі освіти швидко адаптуються до освітньої діяльності та колективного життя групи з урахуванням гендерної рівності. У такій ситуації особливу роль відіграє клімат студентського колективу, емоційно-моральна атмосфера, своєчасна порада викладача (куратора), інформування щодо чинників, що забезпечують психологічний комфорт кожному студенту. Емоційно сприятливе середовище студентського колективу впливає на успішну адаптацію студентів до навчального процесу в ЗВО та на становлення їх науково-дослідної, професій-

ної активності, а найважливіше це – навчитися виконувати свої професійні обов'язки керуючись принципами рівності прав жінок і чоловіків.

Серед чинників, що впливають на формування комунікації у сфері гендерної рівності провідна роль належить викладачеві та науково-педагогічному колективу взагалі. При цьому, для викладачів велике значення має чітке розуміння завдань державної гендерної політики та сприйняття її як невід'ємної складової демократичної та правової держави; просування гендерної рівності та розширення прав і можливостей жінок і чоловіків; інформування студентів/студенток про ключові концепції гендерної рівності та механізм захисту прав жінок; розроблення роз'яснень та рекомендацій для студентів/студенток щодо комунікації з питань гендерної рівності; роз'яснення особливостей психічного розвитку та юридичного захисту прав жінок та чоловіків в Україні (Чорнобай, 2014: 9).

Важливі гендерні дисбаланси повинні бути нівельовані за концепцією комунікацій у сфері гендерної рівності. Найбільш поширеними є такі, як: розповсюдженість гендерних стереотипів в управлінській і науковій діяльності, приховані та відкриті елементи дискримінації в змісті деяких предметів за ознакою статті, мовленнєвий / мовний сексизм і т. п.

У зв'язку з тим, що основоположною моделлю будь-якої професійної діяльності є спілкування, гра, навчання і сама професійна діяльність, ми можемо стверджувати, що формування комунікацій є фундаментальною частиною змісту вищої освіти у сфері гендерної рівності за принципами гуманізації, науковості, безперервності, системності та прогностичності.

Кожний викладач зокрема, докладає зусиль для роз'яснення й створення умов щодо всебічного розвитку можливостей і здібностей студентів та студенток, підвищенні виховної ролі студентського колективу за такими пріоритетними напрямками: 1) впровадження інноваційних моделей гендерно-орієнтованої освіти; 2) формування позитивної мотивації навчальної діяльності з урахуванням гендерних підходів викладання, залучення до активної колективної діяльності; 3) надання психолого-педагогічної допомоги у розумінні та просуванні гендерної рівності, розширення прав і можливостей жінок і чоловіків у юридичній практиці; 4) пояснення гендерних особливостей правопо-рушної поведінки та обґрунтування їх з позиції професійного та суспільного контексту.

Всі напрямки роботи ЗВО орієнтовані на педагогічно грамотну організацію навчальної діяль-

ності з урахуванням гендерної рівності, управління психічним станом (настроєм, емоціями) як студентів, так і викладачів, підготовку студентів до виконання своїх професійних обов'язків керуючись принципами рівності у суспільстві. Не випадково в Концепції національного виховання, передбачається, що для формування цілісної особистості сприяє уміння жити в гармонії з природою, довкіллям, людським оточенням (жінок і чоловіків), самим собою.

Ця необхідність викликана напруженою ситуацією в сучасному суспільстві, характером взаємин в освітньому середовищі, у системі спілкування «викладач/ка-викладач/ка», «викладач-студент/викладачка-студентка», «студент-студент/студентка-студентка». У своєму дослідженні ми зосередили увагу на конкретизації поняття «емоційно сприятливе середовище» та його значенні на розвиток комунікації у сфері гендерної рівності.

Емоційно сприятливе середовище має вагомий вплив на розвиток особистості студентів, а самі здобувачі своїми вчинками активізують елементи середовища та формують сприятливе середовище комунікації для себе. Середовище як постійне джерело поповнення особистого та професійного досвіду, знань є з одної сторони джерелом комунікації, а з іншого – тим об'єктивним чинником, що визначає життєві й професійні установки, особистісну спрямованість, характер потреб, інтересів, ціннісних орієнтацій, реальну поведінку, процес самовизначення і самореалізації студента чи студентки.

Під емоційно сприятливим середовищем колективу студентів ми маємо на увазі сукупність соціально-педагогічних та соціально-психологічних умов, що забезпечують емоційно позитивний настрій, психологічний комфорт, педагогічну взаємодію викладача та студентів для комунікації, свободу та повагу стосовно вибору, налаштовує на успіх та досягнення цілей різного характеру. Розглядаючи комунікацію як спілкування з перспективою розвитку рівних взаємовідносин, ми маємо можливість скласти модель сфери гендерної рівності за чотирма напрямками формування комунікацій між чоловіком і жінкою студентом і студенткою, окреслюючи наявність таких компонентів:

– *фізична комунікація* гендерних взаємовідносин, забезпечує мову тіла, як фізичне здоров'я (нормальне сприйняття здорового красивого тіла за класичними канонами);

– *психічна комунікація*, формує психічне здоров'я, що підкреслює розумність поведінки (раціональне мислення та помірну емоційну виразність, стриманість);

– *високоморальна комунікація*, створює основу морального здоров'я, яке відображає узгодженість природних і соціальних компонентів (духовну та душевну виразність своїх почуттів, достатнє емоційне забарвлення, яке не порушує етичних і естетичних норм);

– *соціальна комунікація*, створює соціальне здоров'я громадянського суспільства, розвиток сім'ї, громади, держави (індивідуально-національної ідентичності та соціальної причетності) (Уварова, 2018: 6).

Кінцевою метою втілення особистих планів здобувачів вищої освіти, за цією моделлю, може бути сенс змістів життєдіяльності як гармонія всеохоплюючого щастя, тобто коли людина реалізує в сім'ї та суспільстві всі свої сподівання, які закладені в ній від природи. Тому, виходячи з цього, наша мета навчити здобувачів вищої освіти не залежно від статі бути щасливою людиною, вмючи зробити щасливим іншого. Надаючи організму можливість самоактуалізації, вона подібно доброму наставнику відступає в тінь, щоб дозволити йому самому вершити вибір відповідно до власних бажань і вимог (залишаючи за собою право стежити за тим, щоб наставник враховував бажання і вимоги інших людей).

Викладач у студентському колективі ЗВО є суб'єктом умов, соціально-психологічної атмосфери, і несе відповідальність за їх розвиток і становлення. Взаємодія викладача, студентського колективу і середовища в цілеспрямованій діяльності неможлива без вивчення та врахування специфіки всіх суб'єктів освітнього процесу. Тому велику увагу дослідники приділяють освітньому середовищу. В освітньому середовищі викладач та студентський колектив ЗВО пов'язані як суб'єкти спільної діяльності спрямованої на формування комунікації. Наші пропозиції щодо формування комунікацій у сфері гендерної рівності здобувачів вищої освіти полягають у наступному:

I. Варто зазначити, що інтенсивне розширення комунікацій у сфері гендерної рівності базується на фундаментальних основах юридичної концепції, яка вбирає в себе теорії правової держави, де привалює соціальна справедливість.

II. Система ідей правової держави відображена в конституції, яку здобувачі вищої освіти повинні знати досконало, вміти зробити гендерну експертизу конституційного законодавства з позиції принципів рівності прав і свобод жінки та чоловіка, які розглядаються в самій конституції.

III. Для формування комунікацій у сфері гендерної рівності здобувачі вищої освіти повинні враховувати той факт, що не тільки людина

відповідальна перед державою, а й держава відповідальна перед людиною – громадянином / громадянкою, де верховенство права забезпечується конституційним режимом розмежування влади, їх взаємодією та взаємним контролем.

IV. У правовій державі присутні наступні моменти гендерної рівності:

– захищеність усіх громадян, незалежно від статі, від будь-якого довільного рішення прийнятого будь-ким;

– організація системи державної влади на рівноправних засадах;

– єдність прав і обов'язків чоловіків і жінок, їх взаємна відповідальність перед державою та держави перед ним.

V. Здобувачі вищої освіти повинні орієнтуватися у комунікаціях гендерної рівності соціально-справедливої держави, яка має забезпечити життєвий мінімум, а також сприяти забезпеченню гідного рівня життя.

VI. Всі мають зрозуміти, що держава повинна забезпечувати збалансованість суперечливих факторів між вільною економікою та розподілом коштів, запобігаючи соціальній нерівності та несправедливого ставлення до чоловіка та жінки.

VII. Становлення справедливих соціально-правових взаємовідносин між чоловіком і жінкою відображає не тільки матеріально-економічні відносини, що пов'язані з політикою держави та сім'ї, але і динамічний процес моральних оцінок, які вимагають суджень у людському вимірі. Формування комунікацій передбачає конструктивне сприйняття суспільств, його фундаментальних основ демократії, свободи і рівності прав людини, громадянина та громадянки.

VIII. Виходячи зі змісту слова «соціальний» або «загальний», яке стосується життя людей в суспільстві та сім'ї з урахуванням культурних і вікових особливостей визначення комунікацій у сфері гендерної рівності, як пріоритетів розвитку сім'ї та сімейних взаємовідносин. Демократизація сімейних і державних взаємовідносин здобувачами вищої освіти повинна розумітись, як своєрідна організація розподілу влади з врахуванням гендерних умов, які відображають високий моральний рівень у керівництві сім'єю, громадою та державою.

Освітнє середовище являє собою сукупність матеріальних чинників, міжособистісних відносин суб'єктів освіти і спеціально організованих психолого-педагогічних умов формування особистості та розвитку студентського колективу. Освітнє середовище має місце там, де відбувається комунікативна взаємодія двох суб'єктів, де кожен

з учасників виявляється здатним змінити власну позицію і створити новий проєкт діяльності на основі цього досвіду. Дослідниця Т. Новокшонова розглядає освітнє середовище як внутрішній простір закладу освіти, сукупність умов існування і розвитку студентів і педагогів. Внутрішнє середовище закладу освіти, на її думку, визначається успішністю соціально-психологічної адаптації студентів, їх нормальним ростом і розвитком у процесі всієї життєдіяльності школи. Вона вважає, що безпосередній вплив на якість освіти і психічне здоров'я студентів надає комфортне внутрішнє середовище закладу освіти.

Ми вважаємо, що сьогодні важливо розуміти та сприймати адаптивно освітнє середовище, з урахуванням викликів та умов мінливого зовнішнього середовища, що прагне, з одного боку, максимально адаптуватися до особистості з її індивідуальними гендерними особливостями, з іншого – гнучко реагувати на власне соціокультурні зміни (Оксамитна, 2018: 4). Наше освітнє середовище – полікультурне, де панує духовно насичена атмосфера різнопланових контактів: простір позитивної взаємодії індивідів; взаємодія з багатокультурним контингентом, покликаним задовольнити як освітні, соціокультурні так, і адаптивні потреби чоловіка й жінки.

Середовище навчального закладу може розглядатися з різних позицій. Про нього можна говорити як про формований простір, що забезпечує можливість для розвитку особистості та колективу, і як засіб адаптації особистості в суспільстві. Ми акцентуємо свою увагу на освітньому середовищі як факторі сприятливого розвитку суб'єктів освітнього процесу, з урахування того, що одне і те ж освітнє середовище може бути оптимальним для сприятливого розвитку чоловіка і жінки в одному віковому періоді, або при одних індивідуальних особливостях і перешкоджати ефективному розвитку в іншому віці, або при інших індивідуально-особистісних особливостях.

Висновки. Таким чином, інструментарієм формування комунікацій у сфері гендерної рівності здобувачів вищої освіти є правова база розвитку демократичних установок в реалізації побудови держави Україна у відповідності до розвитку аналогічних освітніх систем. Як результат освітнього процесу для здобувачів вищої освіти – сформована орієнтація у життєвих ситуаціях знаходячи урівноважений дисбаланс гендерної відповідності. Здобувачам вищої освіти, необхідно мати певний рівень комунікації у сфері гендерної рівності, який відображається в якісних моделях

поведінки і відповідності соціальних рис «чоловічого» та «жіночого» характеру, культурним запам'ятовуванням суспільства. Також здобувачі вищої освіти повинні сформувати особистісну відповідальність за свої вчинки та судження, як продовження реалізації гендерної рівності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Жінки. Мир. Безпека: Інформаційно-навчальний посібник з гендерних аспектів конфліктів для фахівців соціальної сфери : колектив авторів. К.: 2017. 172 с.
2. Жук Т. В. Гендерні стереотипи в радіопрограмах : на матеріалі контенту радіостанції «Громадське радіо». К.: 58 с.
3. Стратегія впровадження гендерної рівності у сфері освіти до 2030 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1163-2022-%D1%80#>
4. Оксамитна С. Гендерні відмінності у сфері зайнятості, освіти та навчання в Україні в контексті Угоди про асоціацію. К.: Києво-Могилянська академія, 2018. 35 с.
5. Олійник А. С. Конституційне законодавство України: гендерна експертиза. К.: Логос, 2001. 77 с.
6. Уварова О.О. Права жінок та гендерна рівність: навч. посіб. К. : 2018. 204 с.
7. Уварова О. О., Дайнеко К. К. Захист прав жінок : юридичні інструменти забезпечення гендерної рівності в Україні : навч. посіб. Харків : 2019. 116 с.
8. Фулей Т. І. Гендерна рівність при здійсненні правосуддя. Вид. 2-ге, випр. К. : ВАІТЕ, 2016. 180 с.
9. Чорнобай О. Л. Основи комунікативної культури юриста : навч. посіб. Львів : ТОВ «Ліга-прес», 2014. 364 с.

REFERENCES

1. Bezpeka: Informatsiyno-navchal'nyy posibnyk z gendernykh aspektiv konfliktiv dlya fakhivtsiv sotsial'noyi sfery [Women. Peace. Security: Informational and educational guide on gender aspects of conflicts for specialists in the social sphere: a collective of authors.] K.: 2017. 172 p. [in Ukrainian].
2. Zhuk T. V. Henderni stereotypy v radioprogramakh : na materiali kontentu radiostantsiyi «Hromads'ke radio» [Gender stereotypes in radio programs: based on the content of the «Public Radio» radio station.]. K.: 58 p. [in Ukrainian].
3. Stratehiya vprovadzhennya hendernoyi rivnosti u sferi osvity do 2030 roku [Strategy for implementation of gender equality in the field of education until 2030] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1163-2022-%D1%80#> [in Ukrainian].
4. Oksamytna S. Henderni vidminnosti u sferi zaynyatosti, osvity ta navchannya v Ukrayini v konteksti Uhody pro asotsiatsiyu.[Gender differences in employment, education and training in Ukraine in the context of the Association Agreement] K.: Kyiv-Mohyla Academy, 35 p. [in Ukrainian].
5. Oliynyk A. S. Konstytutsiynе zakonodavstvo Ukrayiny : henderna ekspertyza [Constitutional legislation of Ukraine: gender expertise] K. : Logos, 2001. 77 p. [in Ukrainian].
6. Uvarova O. O. Prava zhinok ta henderna rivnist': navch. posib. [Women's rights and gender equality: education. Manual] K. : 2018. 204 p. [in Ukrainian].
7. Uvarova O. O., Daineko K. K. Zakhyst prav zhinok : yurydychni instrumenty zabezpechennya hendernoyi rivnosti v Ukrayini : [Protection of women's rights: legal instruments for ensuring gender equality in Ukraine: academic. Manual] Kharkiv : 2019. 116 p. [in Ukrainian].
8. Fuley T. I. Henderna rivnist' pry zdiysnenni pravosuddya. [Gender equality in the administration of justice.] View. 2nd, ex. K. : VAITE, 2016. 180 p. [in Ukrainian].
9. Chornobai O. L. Osnovy komunikatyvnoyi kul'tury yurysta [Basics of a lawyer's communicative culture: teaching. manual Lviv]: "Liga-press" LLC, 2014. 364 p. [in Ukrainian].